

"ПОВІСТЬ ВРЕМ'ЯНИХ ЛІТ" ЯК ОБ'ЄКТ МІФОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

У статті обґрунтовано домінування у літописі художності над історизмом, що дозволяє розглядати його перш за все як об'єкт літератури та застосовувати до його характеристики різні види аналізу художнього тексту, зокрема міфологічний аналіз. "Повість врем'яних літ" постає як літературна обробка міфів різного походження. Автором виділено чотири основні групи міфів.

Студії над текстом "Повісті врем'яних літ" зумовлюють появу великої кількості дискусійних питань. Одне з чільних місць серед них посідає питання достовірності викладених у літописі фактів, співвідношення історичного та художнього начала. Українські літературознавці ще в ХІХ столітті мали дещо відмінний погляд на цю проблему.

М. Костомаров одним із перших заявив про те, що літописці, за браком інших джерел з вітчизняної історії, змушені були звернутися до усної творчості місцевих племен [1: 102].

Ідеї М. Костомарова отримали свій розвиток у працях М. Грушевського, який присвятив багато років дослідженню найдавнішого літопису. У другому томі "Історії української літератури" він характеризує давню українську історичну творчість як колективну та анонімну і заперечує існування окремих і самостійних історичних творів [2: 100].

І. Франко у своїх "Студіях над найдавнішим київським літописом" робить висновок про те, що "Повість врем'яних літ" – це не цілісний історичний твір, а лише компіляція численних і різнорідних писань, які за хронологічною послідовністю можна поділити на чотири групи [3: 8-10].

Ми можемо провести паралель між міркуваннями М. Грушевського та І. Франка з приводу історичної достовірності і цілісності тексту "Повісті врем'яних літ". Обидва дослідники наголошують на тому, що літопис складається з окремих, неоднорідних текстів, хоча й вивчається в історії української літератури як один твір. Саме неоднорідність змісту і проблема встановлення авторства літопису змушують цих вчених заперечувати значущість "Повісті врем'яних літ" як достовірної історичної пам'ятки.

М. Возняк, враховуючи поетичне забарвлення літопису в цілому і велику кількість характерних епізодів суто поетичної творчості, також наголошує на належності літопису до літератури. На думку М. Возняка, від ваги поетичного елемента у витворенні історичних оповідань залежить також його значення в історичних творах. Давні письменники широко користувались народними переказами й оповіданнями. Саме з ними, на думку вченого, так тісно пов'язана початкова історія всіх європейських народів, що історія й переказ постійно переплітаються і взаємовпливають одне на одного [4: 186].

О. Шайкин робить висновок про те, що історія увійшла в літопис після того, як отримала попереднє оформлення в народно-поетичному середовищі. Дослідник поділяє думку інших вчених щодо синкретизму давньої літератури і того, що літописець не міг виконувати лише художні завдання. З одного боку, давньоруський письменник був прив'язаний до конкретних історичних подій. З іншого – він, творячи в межах дійсно минулого, не міг прагнути до конкретного відтворення дійсності. А це здійснювалося за допомогою художнього доміслю. Саме тому, на думку О. Шайкина, на сторінках літопису, оповіді перш за все історичної, ми зустрічаємося і з фактом народження художнього слова. Таким чином, літературознавець характеризує літопис так: "Літопис – це не просто історичний документ, а дуже часто – це художня історія, історія, що переходить в літературу" [5: 106-108].

Сьогодні можна стверджувати, що майже всі відомості літопису, перш ніж бути записаними літописцем, були ним почуті з інших уст, відклалися в усному мовленні. У момент створення першого літопису народний епос вже мав досить сталий різновид своєрідної історичної пам'яті – так звані "усні літописи" (термін Д. Лихачова) народу, які були старші від його писемної історії. Тому в ХІ столітті фольклор безпосередньо впливав на саму форму літописних статей і відігравав істотну роль у формуванні літописного жанру.

Таким чином, зважаючи на думку більшості дослідників літопису, які обґрунтовують перевагу у ньому художнього начала, у нас немає підстав для того, щоб вважати "Повість врем'яних літ" твором винятково історичним. Недаремно літописець назвав свою працю не "літописанням", а "повістями", тобто історичними поетичними оповіданнями. "Повість врем'яних літ" – це не просто пам'ятка писемності, а й високохудожня поетична книга, збірка епічних пісень, міфологічних образів та мотивів.

Сформульований вище висновок дозволяє нам перейти до розгляду поетичних джерел "Повісті врем'яних літ", зокрема до міфологічних. Такий інтерес до встановлення саме міфологічних джерел "Повісті врем'яних літ" пояснюється тим, що попередні дослідження джерел літопису російськими (І. Єрьомін, А. Кузьмін, Д. Лихачов, О. Львов, М. Приселков, Б. Рибаків, М. Сухомлинов, О. Творогов, М. Тихомиров, Л. Черепнін, О. Шахматов) та українськими (П. Білоус, М. Возняк, М. Грушевський, М. Гудзій, М. Костомаров, М. Максимович, Л. Махновець, І. Франко, Д. Чижевський) літературознавцями велися в основному в руслі його зв'язку з певними фольклорними жанрами (легенди, перекази) та епічно-героїчною традицією (слави, билини). Спеціального дослідження, яке б поглиблено розкривало міфологічний підтекст і контекст "Повісті врем'яних літ" на рівні засвоєння місцевих і запозичених (в тому числі біблійних) міфологічних мотивів, образів, сюжетів, ще не проведено.

Дослідники "Повісті врем'яних літ" висувають різноманітні припущення з приводу джерел, до яких могли звертатися автори літопису під час його укладання. На думку Д. Чижевського, літописці в написанні "Повісті

врем'яних літ" використовували новгородські та чернігівські записи, усні перекази з Тмуторокані (над Азовським морем), оповідання з історії Печерського монастиря, різні документи (договори з греками, поминальник київських князів, заповіт князя Ярослава Мудрого тощо). Крім того, дослідник наводить приклади використання авторами літопису матеріалу інших літератур: моравської (оповідання про складання абетки та якийсь історичний твір), болгарської (оповідь про хрещення царя Бориса), перекладів з візантійської літератури (Амартола, Малали тощо), повчальних творів (про "Кари Божі" зі "Златоструя" тощо), апокрифів (твір Методія Патарського "Житіє Василя Нового") [6: 115 - 116].

О. Прицак у своїй праці "Походження Русі" зауважував, що всі письмові свідчення часів Київської Русі відбивають не лише християнський погляд їхніх авторів, а й часто елементи дохристиянських міфів, що дає вченим підстави скептично підходити до цих джерел як до звичайних історичних документів [7: 234].

Погляди дослідників "Повісті врем'яних літ" різняться не лише з приводу встановлення можливих джерел літопису, а й у трактуванні окремих сюжетів та образів. Розглянемо, наприклад, міф про заснування Києва трьома братами. М. Возняк, М. Грушевський і О. Шайкин відносять цей міф до слов'янської (автохтонної) міфології, а братів Кия, Щека й Хорива та їхню сестру Либідь вважають першими персонажами нашої національної історії.

В. Кусков визначає цей міф як типову топонімічну легенду. Дослідник категорично заперечує народне повір'я про Кия-перевізника. Він стверджує, що Кий був князем і здійснив вдалі походи на Царгород, де прийняв велику честь від грецького царя і заснував на Дунаї місто Києвець [8: 52]. Д. Чижевський проводить паралель між міфом про заснування Києва трьома братами та аналогічними переказами скандинавського походження, які вважає давнішими за слов'янський міф (хроніка Беди, 7-8 століття тощо) [6: 40].

Цікавим видається дослідження походження легенди про братів та їхню сестру, зроблене Г. Вернадським. Ім'я "Кий" він виводить з тюркського "kiu" ("берег річки"), що, на його думку, свідчить про хозарське походження назви міста. Хорив має біблійне походження як руська транскрипція імені Хороб. Воно пов'язане з назвою гори Хоривиці, місцем поселення київських євреїв. Щек походить від імені Шок (Saac), яке згадується у старих угорських хроніках. Ім'я Либіді Г. Вернадський пов'язує з іменем мадярського воєводи Лебеда [9: 94].

П. Білоус виводить міф про заснування Києва з тюркського міфу про троїсту концепцію всесвіту. Дослідник підкреслює той факт, що варіації цього міфу постають у літописі не раз: Сім – Хам – Яфет; Рюрик – Трувер – Синеус; Рус – Лях – Чех; Кий – Хорив – Щек; нарешті, Ярополк – Олег – Володимир [1: 49]. На думку П. Білоуса, мотив трьох братів в овруцькому епізоді видається ближчим до фольклорної традиції, яка відобразилась у казках. Паралелі з казкою простежуються у розподілі міст між братами (головне місто на Русі, Київ, дістається старшому брату Ярополку) та в протилежності їхніх характерів (Ярополк – владний, агресивний; Володимир – морально вищий за своїх братів) [1: 49].

Дослідники "Повісті врем'яних літ" (М. Грушевський, М. Костомаров, А. Ляшенко, С. Сухомлинов, І. Франко, М. Халанський та О. Шахматов) відзначають контамінацію різнорідних мотивів й у відтворенні образів літопису, зокрема образів Олега та Ігоря. Образ Віщого Олега – це злиття міфологічних уявлень скандинавів і слов'ян. Скандинавський мотив виразно простежується в оповіді про смерть Олега. Зокрема, М. Сухомлинов вказує на паралель до оповідання про смерть Олега в ісландській сазі про Орвара Ода та його коня Факса. Як вважає П. Білоус, слов'янська тема яскравіше, ніж у літописі, відображена у билині "Вольга і Микула" [1: 70]. Не позбавлений суперечностей і образ князя Ігоря, який вводиться, на думку П. Білоуса, з метою узгодження різних версій започаткування Русі – норманської та слов'янської теорій.

Узагальнюючи все вище сказане, зазначимо, що трактування літописцем образів і подій "Повісті врем'яних літ" не завжди є однозначним. Проаналізувавши окремі епізоди літопису (заснування Києва, князювання Олега, смерть князя Ігоря, походження Святослава, створення пантеону язичницьких богів Володимиром, подвиг сина Кожум'яки та облога печенігами Білгорода) можемо відзначити контамінацію різних мотивів, зокрема скандинавських і слов'янських, у їх структурі. Це пояснюється політичною ситуацією, що склалася в Київській Русі: відвертаючи постійні напади тюркських племен, зокрема печенігів і половців, Київська Русь зазнала значного впливу їхньої культури, не втративши при цьому, а навіть збагативши власну культуру.

Таким чином, можемо констатувати наявність у тексті "Повісті врем'яних літ" не лише дохристиянських міфів, а міфів різного походження:

- 1) східнослов'янська (автохтонна) міфологія з домінуючим у ній культом землі і роду;
- 2) тюркська міфологія з ідеєю "степової імперії" (розширення економічної зони, агресія, збирання земель);
- 3) скандинавська міфологія, у якій переважають мілітарні мотиви та образи;
- 4) біблійна міфологія з її ідеєю небесного знамення подій історії.

Нами з'ясовано, що східнослов'янська (автохтонна) міфологія пов'язується з домінуючим у ній культом землі та роду. У літописі цей культ знаходить свій вияв у стосунках між братами-князями, зокрема між Ярополком і Олегом в овруцькому епізоді.

Другим виявом слов'янського міфологічного світогляду є побудований слов'янами пантеон богів. До прийняття християнства східні слов'яни поклонялися язичницьким богам, яким дали автохтонні назви: Перун, Хорс, Волос, Дажбог, Стрибог тощо. Язичницька релігія була засобом зміцнення й об'єднання Київської держави. Навіть після прийняття християнства язичництво ще не одне століття мало величезний вплив на життя слов'ян.

Запозичену міфологію, до якої звертається автор "Повісті врем'яних літ", можна поділити на кілька груп:

- біблійна міфологія;
- антична міфологія;
- скандинавська міфологія;

- азійська міфологія;
- кількісно менш вживана міфологія інших країн.

Встановлено, що Нестор трактує історичний процес з точки зору "божого нагляду", ввіряє світ управлінню янголів. Літописець не лише бере під захист світ, він розвиває ідею "покарань божих". Залежність автора від біблійних уявлень Старого Завіту відображається й у використанні знамень, символізація яких могла бути різною – на добро і на зло. Головним завданням літописця було укріплення Київської Русі. Це прагнення пронизує весь його твір, але здійснення цього завдання Нестор пов'язує не з князівською владою, а з церквою.

У літописі багато говориться про сусідів Древньої Русі, зокрема про греків, що проживали у Візантії. З грецьким містом Корсунем пов'язана важлива подія в житті східних слов'ян – прийняття християнства. Літописець змальовує хрещення Володимира як результат взяття Корсуня. Він підкреслює, що грецька віра не була нав'язана Русі силою, а, навпаки, була завойована власною зброєю. Греки змушені були охрестити Володимира і віддати йому в жінки свою царівну Анну, щоб врятувати власну державу.

Найбільш чисельну групу складають запозичення зі скандинавської міфології. Скандинави (варяги) були сусідами слов'ян, що стояли приблизно на тому ж рівні культурного розвитку. "Повість врем'яних літ" зберегла певну кількість оповідань, що мають паралель зі скандинавськими переказами, зокрема походження князя Олега і його смерть, походження княгині Ольги і її чотири помсти древлянам тощо.

Отже, можна стверджувати, що в "Повісті врем'яних літ" домінує художність над історизмом. Естетичною підставою художності є передусім міфологічні джерела, котрі мають різноетнічне походження, а це означає, що їх слід вивчати з позиції міфологічного аналізу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Білоус П.В. Світло зниклих світів (художність літератури Київської Русі). – Житомир, 2003. – С. 44-53; 65-108.
2. Грушевський М.С. Історія української літератури. В 6 т. 9 кн. Т. 2. / Упоряд. В.В. Яременко; Приміт. С.К. Росовецького. – К.: Либідь, 1993. – С.105-158.
3. Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Т. 6. – К.: Наук. Думка, 1976. – 567 с.
4. Возняк М.С. Історія української літератури. У 2 книгах: Навч. вид. – Вид. 2-ге, перероб. Кн. 1. – Львів: Світ, 1992. – С. 186-206.
5. Шайкин А.А. Эпические герои и персонажи "Повести временных лет" и способы их изображения // Русская литература. – 1986. – № 3. – С. 89-108.
6. Чижевський Д.І. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). – Тернопіль: МПП "Президент", за участю ТОВ "Феміна", 1994. – С. 114-123.
7. Прицак О. Походження Русі. – К., 1997. – Т. 1. – С. 234.
8. Кусков В.В. История древнерусской литературы: Учеб. для филол. спец. вузов. – 5-е изд., испр. и доп. – М.: Высш. шк., 1989. – С. 42-66.
9. Немчинов І. Іларіонове "Слово" та "Повість минулих літ" у контексті російської історіософської самоідентифікації // Людина і політика. – 2002. – Січень-лютий. – № 1 (19). – С. 83-95.

Матеріал надійшов до редакції 24.10. 2006 р.

Вышина М.Ю. "Повесть временных лет" как объект мифологического анализа.

В статье обосновано преобладание в летописи художественности над историзмом, что позволяет рассматривать ее прежде всего как объект литературы и использовать для её характеристики различные виды анализа художественного текста, в частности мифологический анализ. "Повесть временных лет" выступает как литературная обработка мифов разного происхождения. Автором выделено четыре основные группы мифов.

Vyshyna M.Y. "The Story of Past Years" as an object of mythological analysis

The predominance of high artistic value over historicism in the annals is proved in the article. It allows to consider the annals first of all as an object of literature and use different kinds of fiction analysis particularly the mythological analysis for its characteristic. "The Story of Past Years" arises as the literary interpretation of myths of various origin. The author distinguishes four basic groups of myths.